

KISS FARKAS GÁBOR

Franciscus Pescennius Niger
Báthory Miklós váci püspök udvarában
és a *Scholasticum Orosianae iuventutis drama*

A magyar irodalomtörténetírás általában Bartholomaeus Frankfordinus *Gryllusát* tekinti az első magyarországi latin nyelvű humanista drámának: a budai magiszter 1518–19 táján írhatta plautusi minta nyomán ezt a komédiát, és diákjai segítségével talán be is mutatták.¹ A velencei, de Magyarországon többször is megfordult Franciscus Niger ennél már két-három évtizeddel korábban írt egy „scholasticum dramma”-t, amelyet címe alapján akár iskoladrámának is magyarázhatnánk. Az alábbiakban arra a két fontos kérdésre próbálok választ adni, hogy valóban drámával van-e dolgunk és mennyire köthető ez a szöveg Magyarországhoz.

Giovanni Mercati kardinális, a Vatikán könyvtárosa, 1939-ben tette közzé tanulmányát Franciscus Pescennius Nigerről,² amelyben arról közölt adatokat, hogy az olasz humanista Magyarországon járt, és itt Báthory Miklós pártfogását élvezte, tanított a váci püspök gymnasiumában. Adatai nem maradtak ismeretlenek a magyarországi szakirodalomban; többek között Pajorin Klára, majd Klaniczay Tibor utaltak Mercati eredményeire.³ Eddig azonban nem került sor annak alapos feltárására, hogy mérlegeljük a Pescennio Negróról szóló adatok hitelességét, felmérjük ennek a kapcsolatnak a mélységét, és megkeressük azokat a mecenatúrához köthető műveket, amelyek gazdagíthatták Báthory Miklós – sajnos csak virtuálisan elképzelhető – humanista könyvtárát.

Báthory Miklós váci püspök nem szorul bemutatásra a magyarországi reneszánsz humanizmus kutatói számára. Galeotto Marzio *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről* szóló könyvében ő a főhőse annak a történetnek, ahol a királyi tanács résztvevői kinevetik Miklós püspököt, amiért az a várakozás üres perceit Cicero *Tusculumi beszélgetéseinek* olvasásával tölti. A tanácskozássra megérkező Mátyás aztán rendre utasítja az urakat, majd Miklóst, akit Galeotto a saját tanítványának nevez, az uticai Catóhoz hasonlítja, és azt mondja, hogy az apostoli

¹ Kiss Farkas Gábor, *Drámák a bécsi és a budai udvarban: Benedictus Chelidonius és Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius = Irodalomtörténet*, 87(2006), 498–514.

² MERCATI, Giovanni, *Francesco Pescennio Negro Veneto protonotario Apostolico = Uő., Ultimi contributi alla storia degli umanisti*, Vatikán, Biblioteca Apostolica, 1939, 3.k., 24–109, *1–*75.

³ PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981, 513–514 és KLANICZAY Tibor, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Bp., Balassi, 1993.

hagyomány szerint a püspököknek tanult embereknek kell lenniük.⁴ A tudós püspök életéről azonban meglehetősen kevés történeti forrással rendelkezünk.

Báthory Miklós nevével az okleveles adatokban először 1445. április 10-én találkozunk (DL 13843), ahol apja, Báthory István halála után anyja, Borbála, és a fiúk András, István, Péter, Pál, László és Miklós a nagybátyjuk özvegye által a leánynegyed ügyében indított pert elhalasztják.⁵ Tanulmányairól nem rendelkezünk pontos adatokkal: Galeotto említi itáliai tanulmányait, és (Mátyást beszélgetve) saját tanítványának nevezi. Így elképzelhető, hogy Báthory Bolognában tanult, ahol Galeotto korábban tanított – meg kell jegyezni azonban, hogy a történet Galeotto előadásában inkább arra volt hivatva, hogy Galeottonak a magyar udvarban betöltött szerepét kiemelve a mű célközönsége, az itáliai humanisták előtt. Marsilio Ficinóval folytatott levelezése miatt az életrajzi irodalom gyakran tette meg Báthoryt a firenzei mester személyes tanítványának is, azonban erre nincs semmilyen adatunk. 1469 szeptemberében lett választott szerémi püspök, így ha járt Itáliában egyetemen, az valószínűleg ezelőtt történt. Ezt követte 1475-ben a váci püspökség elnyerése: szemben számos alulról érkezett kortársával, akik az egyházi pályájuk során a hierarchia egyre magasabb pozícióira törekedtek, Báthory haláláig megmaradt váci püspöknek, amely az egyik legcsekélyebb jövedelemmel rendelkező püspökség volt. Ahogy Maffeo Triviliensis milánói követ megjegyezte a Mátyás halála utáni helyzetelemzésében: „a váci püspök, az erdélyi vajda testvére, inkább művelt, mintsem tapasztalt, és nincs tekintélye, ha nem segít neki testvére tekintélye”.⁶

A kor egyházi vezetőinél elvárt politikai tekintélyt a humanista kapcsolatrendszer pótolta Báthorynál: „az olaszok nagy kedvelője”, mondta róla Petrus Ransanus világtörténete.⁷ Ficinóval már igen korán kapcsolatba került, a neoplatonizmus firenzei újjáélesztője 1479-ben neki küldte el *Quinque claves sapientiae* (A bölcsesség öt kulcsa) című munkájának egyik „kulcsát” (*Forma corporea dividitur et movetur*

⁴ MARTIUS, Galeottus, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus Juhász, Lipcse, Teubner, 1934, 31. c.

⁵ WERTNER, MORIZ, *Ausländische Geschlechter in Ungarn*, Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft „Adler” = *Neue Folge*, 8(1898), 180. Kiadva: HORVÁTH Richárd, NEUMANN Tibor, C. TÓTH Norbert, *Oklevelek a Bátorai család történetéhez = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41(2006), 327–368, itt 335. L. még C. TÓTH Norbert, *A Bátorai-család ecsedi ága az 1440-es években = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41(2006), 266–289.

⁶ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, 324. lj. 9a. (Buda, 1490. június 20.)

⁷ „Italorum amantissimus, utpote quos ad se accedentes alicuius vel virtutis vel officii gratia benignissime suscipit, hospitio et muneribus cumulat.” Báthory Miklós Ransanus szerint a szicíliai Angelus Callimachust is nagyon tisztességesen fogadta, és arany ajándokkal kedveskedett neki. HUSZTI József, *Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthory Miklóshoz = Magyar Könyvszemle*, 1929, 12. Érdekes módon Callimachus dicsőítő költeménye is Catóhoz hasonlítja Báthoryt („Alter consilii, et gravitate Cato”), ahogy Mátyás király is Galeotto szerint. Bonfini hasonló szavakkal dicsérte: „olasz szokásokkal és tanultsággal teljes”. BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, Balassi, 1995, 16.

ab alio) bemutató gyanánt az egész műből, és a váci püspök kapcsolatát az elithumanizmussal Ficino nyomtatásban megjelenő levélkiadásai is reprezentálták a kor értelmisége számára 1495-től kezdve.⁸ A szintén firenzei, teológus Sebastiano Salvini két munkáját ajánlotta számára.⁹ Az egyik a kereszténységre tért zsidó Sámuel (Samuel Iudaeus) Izsák rabbihoz írt, megtérést sürgető levelének a görögből készült új fordítása volt, a másik pedig a szentségekről (*De sacramentis*) szóló mű: mindkét esetben a Báthorynak szóló ajánlás kéziratban maradt, Samuel Iudaeus művének nyomtatott kiadása végül Riario kardinális számára ajánlva jelent meg.¹⁰

Báthory könyvtára ennek megfelelően gazdag lehetett: a középkori magyarországi könyvhagyományozódás különös véletlene, hogy a Galeotto által említett *Tusculanae disputationes*-kötet fennmaradt, a Báthory-címerrel díszített, a Mátyás-kori Budán kötött példánya az Országos Széchényi Könyvtárban található (cod. lat. 150).¹¹ A másik két ismert kötet a püspök neoplatonikus érdeklődését jelzi: az oxfordi Keble Collegeban található Ficino-kötetbe (*Commentaria in Platonem*, Firenze, Lorenzo de Alopa, 1496; jelzet: Hatchett Jackson 85) a magyarországi könyvkötő Battista Guarinonak, a veronai Guarino fiának Báthory Miklóshoz szóló levelét kötötte – nyilván a püspök kérésére,¹² az MTA Könyvtárában pedig egy Iamblichosz-kötet (Velence, Aldus Manutius, 1497) található, amelynek kötése az oxfordi Ficino kötésével, ’notabene’ jelzései pedig a Cicero-kötettel azonosak.¹³ Mindkét kötet arról tanúskodik, hogy a püspök kapcsolata Ficinóval egészen annak haláláig (1499) élénk maradt. Báthory

⁸ Marsilio FICINO, *Epistole Marsilii Ficini Florentini*, Venetiis, Capcasa, 1495, 46r–47r, 152r. A kötetben három Báthorynak szóló levél szerepel: ezekről l. Valery REES, *Ad vitam felicitatemque: Marsilio Ficino to his friends in Hungary = Verbum*, 1(1999), 70–85.

⁹ KRISTELLER, Paul Oskar, *Sebastiano Salvini, a Florentine humanist and theologian, and a member of Marsilio Ficino's Platonic academy* = ID., *Studies in Renaissance thought and letters*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1993, vol. 3., 173–206. L. még MIKÓ Árpád, *Reneszánsz emlékek Báthory Miklós püspök idejéből = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. Horváth Alice, Vác, 2007, 117–130.

¹⁰ Két kézirat hagyományozza Salvini ajánlását: Firenze, BN, Magl. XXXIV 72 (autográf példány, Samuel Iudaeus Báthorynak ajánlva, a *De sacramentis* ajánlásánál a név helye ki van hagyva, 1477. okt. 9. – innen kiadva: *Analecta nova ad historiam...*, ed. Eugenius Ábel, Stephanus Hegedüs, Budapest, Akadémiai, 1903, 442.) és Riccob. 1454 (mindkét mű Báthorynak ajánlva). A Vat. lat. 5140-ben a lapszélén szereplő Báthory mellett Iohannes Nicholinus athéni érsekhez szól egy levél (KRISTELLER 1993, i. m. 204.; HUSZTI, Giuseppe *Tendenze platonizzanti alla corte di Mattia Corvino*, *Giornale critico della filosofia italiana*, 1930, 135–162, 220–287, itt: 273–275).

¹¹ ROZSONDAY Marianne, *Báthory Miklós váci püspök könyvtárának egy darabja* = HOFFMANN Edit, WEHLI Tünde, *Régi magyar bibliofelek*, Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992, 258–259; és Uő., *Báthory Miklós feltételezhető könyvtára = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. Horváth Alice, Vác, 2007, 131–144.

¹² RHODES, Dennis *Battista Guarini and a book at Oxford* = *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 37, 1974, 349–353. A levélben (Ferrara, 1499. február 20.) Battista Guarini afőlött sajnálkozik, hogy Péter, Báthory pártfogoltja kénytelen megszakítani itáliai tanulmányait, mert otthon (egyházi?) javadalmat kapott.

¹³ ROZSONDAY Marianne, *A Hungarian Renaissance binding in Oxford and its counterpart in Budapest* = *The Book Collector*, 40, 1991, 371–381. A Iamblichus-kötet egyik bejegyzéséből („hoc idem Plotinus sentit”) sejthető, hogy Ficino Plótinosz-fordítása is megvolt neki.

fennmaradt sírfelirata azt is megemlíti, hogy maga a püspök is tollat ragadott.¹⁴ Arról, hogy a püspök humanista érdeklődése haláláig fennmaradt lengyelországi kézirat is tanúskodik, amelynek tanúsága szerint a krakkói egyetemen tanult Valentinus de Montevidri (Valentin von Grünberg) 1502–1504 között Vácott volt kanonok, minden bizonnyal a tudománykedvelő Báthory invitálására.¹⁵

Franciscus Pescennius Niger életével jóval szűkebb szakirodalom foglalkozik, Mercati 1939-ben írt cikke óta csak Olja Perić foglalkozott személyével elmélyültebben.¹⁶ Pedig az egyik legnépszerűbb levelezési-retorikai értekezés szerzőjéről van szó, mindenképp érdemes lenne alaposabban feltárni, minek köszönhető a munkái iránt mutatkozó lankadatlan lelkesedés a 15. század utolsó évtizedében.¹⁷ Niger 1452-ben született Velencében, amint azt maga számára készítette asztrológiai nativitása elárulja,¹⁸ de szláv szülőktől: néhol Cernoevichnek nevezi néhol magát. Családját a „Historia Augustá”-ban szereplő, 193–194-ben uralkodó császárjelöltől, C. Pescennius Nigertől származtatta, így a Pescennius nevet is felvette. Életrajzában azt is elmeséli, hogyan kellett Moesiába, majd Liburniába, azaz Dalmáciába menekülnie családjának, a Pescenniusoknak Septimius Severus haragja miatt, és hogyan alapított helyi, moesus származású feleséggel családot Trebius; majd két fia, Sestius és Aruns közül a gonosz Sestius hogyan űzte el Arunsot Liburniába, hogy ott az megalapítsa a Niger, azaz Cernoevich-családot, és a Frangepánokkal házasságra lépve letelepedjen Zengg városában.

¹⁴ A „Hystorias omnes celebravit carmine vates” sor értelmezéséről I. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Báthory Miklós sírverse = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. Horváth Alice, Vác, 2007, 157–172. Juhász László verses egyetemes történelemként értelmezte („fortasse historiam generalem versibus composuit”, ELTE EK H 287/8, f. 3).

¹⁵ Valentinus de Montevidri váci kanonokként asztrológiai praktikát adott ki 1502-ben, ars memoratíváját pedig 1504-ben másolta Vácott. L. KISS Farkas Gábor, *Valentinus de Montevidri (Grünberg) and the art of memory of Conrad Celtis = Culture of Memory in East Central Europe in the late Middle Ages and the Early Modern Period*, ed. Rafał Wójcik, Poznań, 2008, 105–118. Vácott volt kanonok Hieronymus Balbus is: VARGA Lajos, *A váci székeskáptalan Báthory Miklós korában = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. Horváth Alice, Vác, 2007, 73–111, itt 82.

¹⁶ PERIĆ, Olja, *Franjo Niger i njegov milanski kodeks = Latina et Graeca*, (Zagrabensia), 22(1983), 159–164; 23(1984), 133–142; 24(1984), 118–125. Marina Miladinováknak köszönöm, hogy segített megszerezni ezt a tanulmányt.

¹⁷ Friedrich Riederer retorikája (1493) alapul veszi a *Modus epistolandi* felosztását (KNAPE, Joachim, LUPPOLD, Stefanie, *Kommentar zu Friedrich Riederers Spiegel der wahren Rhetorik*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, 138). Krakkóban egyetemi előadásokon tanították Niger művét (erről I. *Liber diligentiarum facultatis artisticae universitatis Cracoviensis*, szerk. Henrik Wisłocki, Krakkó, 1886, 496 és KEDVEK Vera, KISS Farkas Gábor, *Egy bártfai peregrinus tanulmányai Krakkóban – 1498–99*, megj. alatt, az OSZK Inc. 1016 alapján) és később Johannes Aesticampianus (Sommerfeld) saját levélgyűjteménye is Franciscus Nigerét követte. L. Jacqueline GLOMSKI, *Patronage and humanist literature in the age of the Jagiellons*, Toronto, University of Toronto Press, 2007, 230. A magyarországi ars epistolandikról I. még EKLER Péter, „*Margarita poetica*” – *a humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig*, Bp., OSZK, 2010, 114–117, 128–136.

¹⁸ HENDERSON, Judith Rice, *Francesco Negro of Venice*, = *Contemporaries of Erasmus*, ed. Peter G. Bietenholz et al., Toronto, Toronto University Press, 1987, vol. 3, 10–11; MERCATI 1939, i. m. 33.

A Niger öregkorában lejegyzett családi genealógia nem nélkülözi a mitologikus elemeket: Az ifjú Aruns menekülés közben félholtan feküdt le pihenni egy erdei barlang mellett, amikor a barlangból egy sárkány ugrott elő és megcsókolta háromágú nyelvével. Ettől a sárkány szépséges leánnyá változott, és addig édesgette, ölegette, simogatta az ifjút, amíg az belé nem szeretett, és össze nem házasodtak. A leányba bújt sárkány aztán ötösikreket szült, de első és ötödik gyermekét rögtön szülés után megfojtotta, és csak a középső gyerekeket hagyta életben. A férj – bár felesége távol tartotta a szüléstől – megleste a szörnyettet, és felháborodott felesége kegyetlenségén. A sárkánylány erre azzal indokolta tettét, hogy csak férjét védte, mert első és utolsó gyermeke ellene támadt volna, és felháborodottan elhagyta Arunsot, megátkozva, hogy attól kezdve egyszer sem lehet háromnál több gyerek a családban.¹⁹ Niger a történet hitelességére – értve ezalatt annak ismertségét Dalmáciában – nem csak a liburniai kortársakat, hanem az akkor már Velencébe menekült Thuz Jánost is tanúként hívja.²⁰ Nagyapja, Paulus Cernoevich aztán Hunyadi János, vagy (Niger másik történetváltozata szerint) Mátyás király miatt volt kénytelen Liburniából, azaz Dalmáciából Velencébe menekülni. E történetet élete végén, X. Leó pápának ajánlott *Cosmodystychiájában* (Világ szerencsétlensége) meséli el, amely a reneszánsz 'infelicitas litteratorum'-műfaj kitűnő példája.²¹ Bár a célja az, hogy az emberek bűneit, hazugságait, csalásait mutassa be benne enciklopédikusan, lépten-nyomon visszatér benne saját sorsára, önként vállaltak mondott, de erősen fájlalt szegénységére.²² Ebben a műben találunk részletes beszámolót tanulmányairól is. Velencében többek között Domizio Calderini volt a mestere,²³ majd Padovában

¹⁹ MERCATI 1939, i. m. 27–33 és *16–23. Báthory Miklós és Franciscus Niger humanista patrónusi kapcsolatához pozitív háttérrel nyújthatott az, hogy a Báthory család legendáriumában is szerepel egy sárkány, igaz, azt épp a családalapító ős ölte meg.

²⁰ „Haec ego omnia ex iurato etiam genitore cognovi, et cum vix credere vellem, Ioannem Tuccium, virum heroicum et potentissimum Pannoniae gentis principem, a Matthia severissimo rege Venetias deportatum, conveni” MERCATI 1939, i. m. *21. Niger egykori tanára, Giorgio Valla révén is ismerhette a Velencében letelepedett Thuz Jánost, akinek Valla 1486-ban megjelent Iuvenalis-kiadását ajánlotta. L. IUVENALIS, Decius Iunius, Aquinas, *Satyrae*, cum commentariis Georgii Vallae Placentini, Venetiae, Antonio de Strada, 1486, a2r–a3r.

²¹ A műfaj neves példája Pierio Valeriano dialógusa: Julia Haig GAISSER, *Pierio Valeriano on the Ill Fortune of Learned Men*, University of Michigan Press, 1999. Érdemes megjegyezni, hogy a *Cosmodystychia* X. Leó pápához szóló ajánlása azonos vagy hasonló frazeológiai egységet tartalmaz az Ippolito d'Estének ajánlott Firmicus Maternus-kiadás (1497) dedikációjával. („ab illa scilicet Gottica immanitate, de Latino eloquio barbaries triumphavit? ... qui Leonardi Aretini vaframento, longo tanquam postliminio Latino e barbarorum manibus codices suo Latio restituit...”) (MERCATI 1939, i. m. *12–13). A humanista irodalomban gyakran előfordul az ajánlások és prefációk ehhez hasonló újrafelhasználása.

²² Vö. MERCATI 1939, i. m. 54–55.

²³ Domizio Calderini jól ismerte Galeotto *De hominē*-jét (1471), ez kiderül saját *Observationes*-ainak (1475) Galeottót kritizáló fejezeteiből (CAMPANELLI Maurizio, *Polemiche e filologia ai primordi della stampa: Le Observationes di Domizio Calderini*, Róma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2001, 172–173). Elképzelhető, hogy Niger már Velencében megismerte a számára később fontossá váló narni humanistát, akár hírből, akár személyesen.

Cristoforo da Recanati; itt tizenhat éves korában maga III. Frigyes császár koronázta költővé 1468–69 telén, majd az artes-tanulmányok után világi és egyházi jogot tanul, 24 éves korára doktori címet szerez, pap lesz, és 30 éves korára már mindent tud, amit élete végén, életrajza írásakor tudott. Pályaösszegző vallomásában érdekesen tanúskodik arról, hogy életében mintegy 800 kötetet olvasott, és ezekre mind jól is emlékezik; 34 könyvet írt és 46 éven át tanított.²⁴

Tanulmányai befejezése után 1478-tól asztronómiai tárgyú művek kiadásánál működött közre: 1478-ban Sacrobosco *De sphaera*ját, 1480-ban Cremonai Gerardus *Theorica planetarum*át adta ki. Saját művei 1480-tól kezdve jelentek meg nyomtatásban: írt egy *Grammaticát* (1480), amely hosszasan beszél a poétikáról, metrikáról és a költészet műfajairól is,²⁵ Zsigmond osztrák főherceg házasságára epithalamiomot (Padova, 1484), majd rövid római karrierkísérlete után egy levélmintakönyvet (*Modus epistolandi*, 1488), és talán egy holdnaptárat is (Velence, Erhard Ratdolt, 1481). *Modus epistolandi*ja 1488 és 1501 között 43 kiadásban jelent meg Itáliában és Észak-Európában,²⁶ és oly népszerű lett, hogy még maga Erasmus sem volt rest kritikus szavakkal illetni.²⁷ Kapcsolatba került a kor egyik velencei hírességével, a tudós Cassandra Fedelével: Ő volt az első nő, aki a padovai egyetemen nyilvános szónoklatot tartott egy baccalaureus-avatás alkalmából. Ennek nyomtatott kiadásához kísérő költeményt írt Niger (kiadva: Velence, 1489. január 19.)²⁸ Cassandra Fedelének, a szerény származású, de tudós nőnek tanára is lehetett Niger Velencében, mert Cassandra levélgyűjteményében egy barátja a „te Favorinusod”-ként említi Nigert, így

²⁴ MERCATI 1939, i. m. 42.

²⁵ Erről és a hatásáról átfogóan l. Carmen Lozano GUILLÉN, *Franciscus Niger y la gramática exegetica = Humanistica Lovaniensia*, 46(1997), 1–12.

²⁶ MACK, Peter, *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 238–241. (Oxford-Warburg Studies). A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*ben bizonytalanul 1487-re datált németországi megjelenésű kiadás minden bizonnyal csak az 1488-as velencei editio princeps (*Modus epistolandi*, Velence, Hermann Lichtenstein, 1488. febr. 5., Jacobus Giraldu, a padovai studio rectorának dedikálva) megjelenését követte, ezért a mű nyugodtan datálható 1488-ra.

²⁷ „quo tandem consilio legitur a pueris Franciscus Niger? cuius non modo praeceptiones triviales sunt, neque ex intimis (ut oportebat) rhetorum fontibus petitae, sed nulla etiam extat epistola, non dicam elegans et venusta, sed ne Latina quidem” – kérdezi korai, 1499-ből származó, felháborodott levelében Erasmus. (*Opus Epistolarum Desiderii Erasmi*, ed. P. S. Allen, Oxford, Clarendon, 1906, 1. k., 272.) L. még RUMMEL, Erika, *Erasmus' Manual of Letter-writing: Tradition and Innovation*, Renaissance and Reformation, 1989, 299–312.

²⁸ A második kiadás (Nürnberg, 1489. nov. 22. után) fametszeteit lehet, hogy Albrecht Dürer metszette tanulóévei alatt) első lapján Cassandra Fedeléről látható egy szép metszet, a kötet végén pedig Conrad Celtis verse olvasható, „Ad Apollinem repertorem poetices”.

utalva a római magisterre, aki az ókorban Gellius és Fronto tanára volt.²⁹ Cassandra Fedele egyébként egyetemi padovai szónoklatával egyidejűleg Beatrix királynét is megkereste, és három levelet is írt hozzá, így Negro első, közvetett kapcsolata a magyar udvarral tulajdonképp Cassandrához köthető.

Velencét azonban politikai ballépései miatt el kellett hagynia. Sajnos az ezt követő időszakról nagyon szűkszavúan emlékezik meg Niger önéletrajza: Azt mondja, „visszatértem a padovai akadémiára a szokott előadásaim tartására, ahonnan Horosium polgárai (Horosiani cives) és Galeotto Marzio hívott el a nyilvános iskola igazgatására a legjobb feltételekkel, náluk két évet időztem.”³⁰ Ezt követően küldte el Esztergomba Ippolito d’Este nevelőjeként Ercole d’Este, majd Beatrix királyné kérte meg, hogy tartson előadásokat Pliniusról és a dialektikáról, vélhetőleg a királynői udvarban. Megpróbálta családja egykori horvátországi birtokait is visszaszerezni Beatrix pártfogása által, de erre aztán már nem került sor, mert Beatrix visszatért Itáliába.

A királynét hamarosan követte Niger is: Itáliába visszatérve állítása szerint egy magyarországi kéziratból adta ki Aldus Manutiusnál Firmicus Maternus asztrológiai munkáját, a *Mathesis* (1499, de az ajánlás kelte 1497), amelyről azt állította, hogy elsőként találta meg teljes szövegét. Niger *Mathesis*-kiadása sokáig a 16. századi szövegkiadások alapja maradt; csak a 20. századi szövegkritika mutatta ki, hogy az inkunábulum 174 lapjából mintegy 20-at Niger, vagy a Niger által használt kézirat kompilálta hozzá középkori szövegekből ott, ahol a *Mathesis* magyarázatait nem érezte elég részletesnek.³¹ Az 1497-re datált, Ippolito d’Estének szóló ajánlás diadalittas szavai mindenestre nem lojálisak magyarországi kenyéradóihoz: „ezt követően emelkedett fel a keleti horoszkópból a te csillagod, áldott Hippolitom, ami – ahogy egykor Lucifer (Vénusz) Aeneast [...], így engem a szkíták utolsó saráig (ad extremam scytharum fecem) vezetett el, hogy a barbárokat kifosszam, ahol Firmicus gót vadságú

²⁹ FEDELE, Cassandra, *Letters and orations*, ed. Diana Robin, Chicago, The University of Chicago Press, 2000, 25–30; 67–68. A fordítás alapjául szolgáló műhöz (*Clarissimae feminae Cassandrae Fidelis, venetae Epistolae et orationes*, ed. Jacopo Filippo Tomasini, Padua, Franciscus Bolzetta, 1636.) sajnos nem jutottam hozzá. Angelo Tancredi levelében (1488) említi Niger Cassandrához írt verseit – ez minden bizonnyal azonos a Cassandra szónoklatkötetében megjelent carmen sapphicummal. Beatrixhoz 1488 januárjában (tehát a velencei újév szerint 1489 januárjában, a padovai egyetemi szónoklat tartásának hónapjában) írt Cassandra dicsérő levelet, amelyben – Bonfinihez hasonlóan – Beatrix tisztaságát és tanultságát méltatja. Szűziességét (castitas) Lucretiához, Sulpitiához és a szabin nőkéhez hasonlítja, méltóságát (gravitas) Veturiához, szónoki készségét Calpurniához és Hortensiához. Cassandra és Beatrix kapcsolatának további bizonyítéka a velencei költő- és szónoknő részletes életrajza Iacopo Filippo Foresti (Iac. Phil. Bergamensis) Beatrix királynénak ajánlott, és metszetét tartalmazó *De plurimis claris selectisque mulierum*ában (1497).

³⁰ „ad publici gymnasii sui moderationem cum optima conditione Horosiani cives et Martius Galeottus me evocarunt, apud quos per biennium moratus sum.” MERCATI 1939, i. m. 59.

³¹ Forrása az a Pietro d’Abano volt, akit egyébként a kiadás bevezetőjében, mint arab asztrológián alapuló író, elítél. Az azonosságokra I. FIRMICUS MATERNUS, Iulius, *Matheseos libri VIII*, ed. W. Kroll, F. Skutsch, K. Ziegler, Lipcse, Teubner, 1913, 2. k., XXXII–XXXIII. A hozzászótt fejezetek jegyzékét l. Uo., 2. k., 556–558.

börtönbe vetve rejtőzködött. Jöttem, láttam, győztem, és hazavezettem magammal ezt a fényes útitársat, aki sugaraid alatt immár biztonságban lesz.”³² A kinyomtatott kötet eljutott II. Ulászló budai könyvtárába is (a példány Uppsalában maradt fenn), és lehetséges, hogy Budán nem örültek ezeknek a szavaknak.³³

Ha korábban nem, akkor ezt követően, második magyarországi látogatásakor került kapcsolatba Báthory Miklóssal Niger. A *Cosmodystychiában* arról számol be, hogy „eközben folytattam szokott tanulmányaimat Pannóniában is, és emiatt Báthory Miklós váci püspöknél a jeles művészetek nyilvános gimnáziumát állítottam fel, elsőként Magyarországon az artes teljes fakultásában (?), nagy létszámú hallgatósággal, együtt az udinei Barnardinusszal,³⁴ a világi és egyházi jog nemes doktorával, úgy, hogy a király is ösztönzőleg biztatott. Itt igen jövedelmező kanonoki címet is kaptam.”³⁵ Ezt követően állítása szerint Budára jött Niger, hogy 300 arany királyi ösztöndíjjal folytassa Bonfini befejezetlen magyar történetének írását. 1497-ben még bizonyosan Ferrarában volt, onnan keltezi Firmicus Maternus Ippolito d’Estehez szóló ajánlását, Bonfini pedig 1503-ban halt meg, így Niger váci tartózkodása e két dátum közé eshetett.³⁶ Épp ekkor járt az asztrológiai praktikát készítő, és mesterséges emlékezzetannal foglalkozó Valentinus de Monteviridi is Vácott (1502–1504). Bár nem rendelkezünk konkrét adatokkal Niger váci tevékenységéről, érdemes megjegyezni, hogy egyik kéziratába (Vat. Lat. 4033.) Raymundus Lullus *Ars brevis*ének

³² „Hinc lucidissimum ab orientali horoscopo tuum sidus emersit, Hippolyte faustissime, quod sicut olim Lucifer Aeneam [...], ita me barbaros spoliaturum, ad extremam scytharum fecem devexit. Ubi detrusus in carcerem gottica feritate Firmicus latitabat. Veni, vidi, et vici, mecumque tam praeclarum comitem tuis radiis tutus, in patriam deduxi.” Ezek szerint Ippolito d’Este irányította e barbár földre Nigert, így a barbár föld bizonyosan Magyarország. FIRMICUS MATERNUS, Iulius, *Astronomicorum libri octo integri*, et emendati, ab Scythicis oris nuper allati..., Velence, Aldus Manutius, 1499, IIIr. A *Cosmodystychiában* azt mondja, hogy a kézirat „ex media Pannoniae barbarie” származik. A kiadás alapjául szolgáló kézirat annak a Γ-családnak egy nem túl kiváló példánya lehetett, amelyből Johannes Regiomontanus és társai tervezték a mű kiadását az 1470-es években (FIRMICUS MATERNUS, *Mathesis*, ed. Kroll, XXX–XXXI). Ha figyelembe vesszük Regiomontanus szoros kapcsolatát Vitéz Jánossal, és azt, hogy Niger Esztergomban Ippolito d’Este nevelője volt, könnyen adódik a feltételezés, hogy a forráskódex Vitéz könyvtárából származhatott.

³³ CSAPODI-GÁRDONYI, Klára *Eine unbekannte Corvinen-Inkunabel in Uppsala = Gutenberg Jahrbuch*, 59(1984), 171–174.

³⁴ Udinei Bernardinust nem tudtam azonosítani.

³⁵ „Non destiti interim consueta studia etiam in ipsa Pannonia prosequi, hacque de causa apud Nicolaum Bathorem episcopum Vatiensem bonarum artium gymnasium publicum cum multa auditorum frequentia una cum Barnardino Utinense, egregio utriusque iuris consulto, regis etiam stimulante persuasione, in omni artium facultate primus in Hungaria erexi, ubi opulentissimo canonicatu donatus fui.” MERCATI 1939, i. m. 71.

³⁶ Mercati felsorolja a kronológiai ellentmondásokat, amelyek Niger életleírását átjárják (73–74). Magyarországon több megaláztatás is érte: 100 szapphói verset olvasott fel egyszer a magyar király előtt (valószínűleg II. Ulászlóról lehet szó, mivel később Mátyásról dicséretileg emlékezik meg), és ezt meg sem köszönték neki, miközben az a bohóc és kötélzáncos, aki utána következett, 50 aranyat és 2 selyemruhát kapott. (MERCATI 1939, i. m. 73 n. 2)

tárcsáit is bemásolta, így, ha ezeket már váci tartózkodása idején ismerte, valódi mnemotechnikus-kombinatorikus kör alakulhatott ki Báthory körül.³⁷ Érdeklődése egészen a mágiáig terjedt: „végül nem csak magát a tudáson (artes), hanem a tudás fegyverein és fortélyain is annyit törtem a fejem, hogy néha még varázsénekekre, és más, többféle varázslatra is vetemedtem” – mondja a *Cosmodystichiában*.³⁸

Niger a fentebb említett „horosiumi” tanárkodása alkalmával írhatta azt a „drammá”-t, amely a vatikáni (Vat. Lat. 4033, 127r–132v) és egy milánói, Ambrosiana-beli kéziratban (C 12 sup., 57r–63r) is fennmaradt.³⁹ A rövid mű címe *Scholasticum Orosianae iuventutis drama*, amelyet elsöre talán az *Orosiumi ifjúság iskoladramájának* fordíthatnánk. Niger azonban számos poétikai kifejezésnek sajátos, a megszokottól eltérő értelmet tulajdonít, tanú erre először 1480-ban kiadott *Grammaticája*, s különösen annak poétikai része. Ott a költészet felosztásában alapvetően Diomedes grammatikust követi, aki Arisztotelész *Poétikája* nyomán a mimészis módja alapján osztja fel a költészetet: „A költemény háromféle lehet: cselekvő, elbeszélő vagy kevert. A cselekvő vagy utánzó költemény, azaz amit a görögök δραματικὸν ἢ μιμητικὸν-nak hívnak az, amelyben csak a szereplők cselekszenek a költő megszólalása nélkül, ahogy az a tragédiákban és komédiákban történik. A cselekvő költeménynek három fajtája van: a tragédia, komédia és a szatíra.”⁴⁰ A tragédia és a komédia tulajdonságainak és különbségeinek részletes ismertetése után tér rá egyes részfogalmak, mint a ’drama’ ismertetésére, amelyet úgy határoz meg, mint „fabulae actio, quae per varias personas in scaena exercetur”⁴¹ azaz, mint „a mese cselekménye, amelyet több személy mutat

³⁷ A Vat. Lat. 4033, 138r–145v a lullusi *Ars brevis* fontosabb táblázatait és tárcsáit tartalmazza.

³⁸ „Et demum non artes solum ipsas, sed artium etiam ipsarum arma et calliditates adeo speculatus sum, ut etiam aliquando in magica cantamina et pleraque etiam praestigia devolverer”. MERCATI 1939, i. m., 40. A milánói kéziratban (Ambr. C 12 sup.) megtaláljuk a Raimundus Lullusnak tulajdonított Bölcsek kövéről szóló értekezést (*De lapide philosophico*, 27v–34v), egy alkímiai receptet (Ad aurum potabile, 34v–35v), szerelmi ráolvasást (87r), fiziognómiai értekezést (101r–124r), és egy álmoskönyv töredékét (86r–86v).

³⁹ Az utóbbi részletes leírását l. *Inventory of Western Manuscripts in the Biblioteca Ambrosiana*, vol. 2., ed. Louis Jordan, Susan Wool, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1986, 5–16. A kéziratról, amely Pier Paolo Vergerio Paulusát is tartalmazza, és amelybe valószínűleg Niger maga vezette be az öt felvonásra történő felosztást, l. Alessandro PEROSA, *Per una nuova edizione del 'Paulus' del Vergerio = L'umanesimo in Istria*, kiad. Vittore Branca, Sante Graciotti, Firenze 1983, 274–280, 296–298. A milánói kézirat később egybekötött szerzői miscellána, így a dátumbejegyzések – 1491 (151v) és 1494 (100r) – és a Galeotto Marzio halálát (1497) említő epigrammák (78v) sajnos nem adnak támpontot a *Scholasticum drama* datálásához.

⁴⁰ „Poema est triplex, scilicet activum, enarrativum et mixtum. Activum poema vel imitativum, quod Graeci δραματικὸν ἢ μιμητικὸν vocant, est illud, in quo personae agunt solae, sine ulla poetae interlocutione, ut se habent tragicae vel comicae fabulae.” NIGER, Franciscus *Grammatica*, Velence, 1480, aa8v. A forrás: Diom. gramm. *Ars grammatica*, 3.k., de poematibus (*Grammatici Latini*, ed. Keil, 1,482,13–25.) Niger műfaji példaképe is Diomedes lehetett, aki grammatikájának harmadik könyvében a poétikát tárgyalja.

⁴¹ NIGER, Franciscus, *Grammatica*, Velence, 1480, bb7r. Niger további különbségtétele meglehetősen sajátos: a „tragicum drama” görög mese, amelyben nincs sok szereplő, a „comicum drama” latin mese, amelyben sok szereplő van.

be a színpadon.” Niger tehát a drámát nem műnemenként értelmezi (erre ott a ’poéma’, illetve annak actívum, cselekvő válfaja), hanem színre vitt, előadott, többszereplős cselekményként. A dramma ezért a *Scholasticum dramma* címében sem a szó szoros értelmében vett dráma, ahogy az 1483-ban Zsigmond főherceg házasságára írt epithalamiumot is egy „Buccolicum drama” zárja, amely mai fogalmaink szerint ekloga. Csak ebben az értelemben dráma az *Orosiumi ifjúság drámája*, amelyet modern fogalmakkal liturgikus szövegekönként lehetne leírni.

A ’dramma’, amit Niger, az iskola igazgatója (academiae moderator) tanított be, két disztichonnal kezdődik, majd ezt követi a pap(ok?) három imája, akiket antikizálva flamen Dialisnak (Juppiter papjának) nevez. A flamen először Szt. Miklós pártfogását kéri az iskola diákjai és tanára számára, a második ima arra kéri a szentet, hogy segítse az erény elérését számukra, a harmadik pedig a bűnök elkerülését tűzi ki célul. Ezt követően egy „epentica” szónoklat (tulajdonképpen egy panegirikusz, amelyet egy diák mondhatott el) olvasható Miklós püspökhöz (Szt. Miklóshoz), amelyet az egész egyháznép jelenlétében szónokoltak el: a magnificus praetor és az iskolaigazgató (academiae moderator) előtt zajló szónoklat az iskolások védőszentjét dicséri, majd a ’dramma’ egy közös, hangos latin imával zárul a szenthez. Ezt követi egy húsz verspárból álló latin örömeinek („Paeon proseucticum icosisticum”), amelyet „equestris concio”-ban, lovas beszédben (= versben) mondtak el, nyilván a prózai „pedestris concio”, azaz gyalogbeszéd ellentétéként. A *Scholasticum dramma* zárása egy „Paeonium exodium”, azaz egy záró ünnepi beszéd, a felvonulás bevégeztével, ezúttal prózában: mi más ajánlhatnának fel a diákok Miklósnak, akit ezüstpénzekkel ékesített fáklyákkal ünnepelnek, mint hogy az erény útján maradnak, ha Hercules választútjához érnek? A három imát követő „epentica”, dicsőítő szónoklatból egyértelműen kiderül, hogy azt egy fiatal gyermek mondta el, „aki nem csak gyermek, hanem szinte csecsemő létére erre a méltóságos helyre, igen tanult férfiak ily nagy gyűlésébe merészkedett előlépni” („qui non puer tantum, sed pene infantulus hunc in locum dignissimum in tanto uirorum doctissimorum consessu dicturus prodire ausus fuerim”). Amint Mercati is utal rá, az események dramaturgiája (vagy inkább liturgiája) és a gyermekek fellépése a Szt. Miklós-napi iskolai szokásokat idézi fel, a diákok beöltözése püspöki ruhába pedig a gyerekpüspök, az ’episcopus puerorum/scholarium’ szokását, aki Szent Miklós napjától, december 6-tól, egészen Aprószentekig viselhetette a püspöki ruhát.⁴²

Utoljára hagytam a legfontosabb kérdés feltevését: hol lehet Orosium, ahol e liturgikus játékot bemutatták? Mercati – nyilván az *Orbis Latinus* legközelebbi szóba jöhető címszava, Orodinum alapján és Niger számos magyarországi

⁴² L. MEISEN, Karl, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande*, 1931, 289–333; STRAETER, Michael, *Knabenbischoftum und geistliches Spiel im Mittelalter* = „Et respondeat” *Studien zum deutschen Theater des Mittelalters*, Leuven, Leuven University Press, 2002, 177–194, és Y. DAHHAOU, *Enfant-évêque et fête des fous: un loisir ritualisé pour jeunes clercs? = Temps libre et loisir du 14e au 20e siècles*, Zürich, Chronos, 2005, 33–46.

tartózkodása alapján – Aradnak értelmezi Orosiumot.⁴³ A késő-középkori Arad humanista iskoláiról azonban semmit sem tudunk, nem volt egyházi központ,⁴⁴ Mercati megfejtése valószínűtlennek hat. Niger sajnálatos módon teljesen önkényesen, és kiszámíthatatlanul antikizálja a neveket (pl. Ferrara Foraria), így némiképp a fantáziánkra vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Gyanút ébreszthet viszont az olvasóban, hogy a mű épp Báthory Miklós névadó szentjének, Szt. Miklósnak az ünnepére készült. Emlékezhetünk rá, Orosiumba az önéletrajz szerint Galeotto Marzio és a „horosiani cives” hívták Nigert, és arra is, hogy Galeotto Báthory Miklós közeli barátja volt. Sajnos nem tudjuk, hol tartózkodott Galeotto az 1480-as évek második felétől kezdve 1490-ig (ekkor ajánlja a *De doctrina promiscuát* Lorenzo de’ Medicinek), sem az ezt követő időszakban, amikor csak a francia királynak, VIII. Károlynak dedikált *De excellentibus* (1491–1492) datálható jól térben és időben.⁴⁵ Galeotto kapcsolata Báthoryval épp alátámaszthatná, hogy Orosium Magyarországon keresendő, és Miklós váci püspöknek minden bizonnyal nem lett volna ellenére Szent Miklós napjának méltó megünneplése sem. De vajon említés nélkül hagyta volna Niger *Cosmodystichia*jában, ha későbbi patrónusa, Báthory Miklós már ekkor magához hívja? Vajon a *Scholasticum drama* nem szólna-e részletesebben a püspök dicséretéről, ha jelen lett volna az eseményen? Mindenesetre a milánói kéziratban találunk egy verset egy másik Miklós püspökhöz, Niccolò Maria d’Estéhez, Rovigo püspökéhez is, akivel Niger 1490-ben indult egy félbeszakadt, Zágrábig jutott magyarországi követségre, de Galeotto a jelek szerint nem állt vele kapcsolatban.⁴⁶

Hol lehetett hát Orosium? Mint láttuk, nincs arra bizonyíték a Galeotto-kapcsolaton kívül, hogy a „Horosiani cives” és az „Orosiana iuventus” Magyarországon volt található. Ha mégis elfogadjuk, hogy Magyarországon kell keresni ezt a várost, akkor talán gondolhatunk a Várad melletti Olaszira, Váradolaszira, amelyet az Árpád-kortól kezdve idegen származású kereskedők népesítettek be. Az egyik első, III. Béla korából származó oklevél is így említi a bihari püspök székhelyét: „Episcopus Biarch, cuius sedes dicitur *Orosiensis* habens mille marcas.”⁴⁷ Akár Váradra, akár Váradolaszira értjük a Nigernél szereplő Orosinumot, mindkettőről könnyen el tudjuk képzelni, hogy befogadhattak egy Itáliából érkezett grammatika- és poétikatanárt. Annyit azonban mindenképp hozzátehetünk, hogy még akkor is,

⁴³ Erre már Pajorin Klára felhívta a figyelmet: PAJORIN 1981, i. m. 512–513.

⁴⁴ MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, 1892, 1. k.

⁴⁵ L. MIGGIANO Gabriella, *Galeotto Marzio*, = *Dizionario Biografico degli Italiani*, 71. k., 2008, 478–484. L. még BÉKÉS Enikő, *Galeotto Marzio and the Court of King Matthias Corvinus* (De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae) = *Studi Umanistici Picensi*, 29(2009), 287–296.

⁴⁶ Ambr. C 12 sup., 148v–149r = Nicoleon Mariam Estensem Adr. pont. Illm. Francisci Nigri Liburni prompouseutica [!] ode tricolos tetrastrophos. Vö. POERTONE, Paolo *Niccolò Maria d’Este* = *Dizionario biografico degli Italiani*, Róma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 43. k., 1993, 406–407.

⁴⁷ BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története*, Nagyvárad, 1883, I, 38. BALOGH Jolán (*Váradinum: Várad vára*, Budapest, 1982, 24) és GYÖRFFY György (*Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1987, I, 682.) ezzel szemben a Varadiensis alak torzulásaként értelmezi az Orosiensis formát.

ha a mű nem Báthory Miklós számára keletkezett, Niger hasonló liturgikus játékok bemutatásával próbálkozhatott a püspök váci publicum gymnasiumában.

Az alábbiakban közlöm Niger *drammájának* szövegét a két kéziratból, a milánói kéziratot alapul véve (A = Milánó, Biblioteca Ambrosiana, C 12 sup., 57r-63r és B = Róma, Vat. Lat. 4033, 127r-132v). A v és u használatát egységesítettem.⁴⁸

*Scholasticum Orosianae iuventutis drama instituyente Francisco Nigro Veneto Lorita*⁴⁹ *academiae moderatore in diui Nicoleo sacris anniversario et panegyrico et donariis publice elaboratum.*

Cerei funis argirotico aere vallati titulus

Gymnica Cecropias studiosae turba Iuventae

Nicoleos defert in tua templa faces.⁵⁰

Quae velut e dulci deducunt nectare lumen

Sic tribuant dulcis tempora cana dies.

Prima flaminis⁵¹ inter agendum supplicia⁵²

Omnipotens rerum omnium moderator et iuste deus qui a mortalibus huiusce mundi stipendiis ad caelestem illam divinamque militiam piaentissimum [!] pontificem Nicolaum scholastico stemmate decoratum evocare dignatus es, ut qui in excanescentibus undis studiosae turbae ductor extiterat, is etiam apud clementissimam maiestatem tuam eius tutor adesset. Annue, quaesumus, lucubranti ephaebiae: ut cum tanti parentis adiuta praesidio nihil ad bene beateque vivendum amplius exoptarit, quod reliquum est, una cum Magnifico praetore nostro probatissimaque civium istorum Caterva ad pollicitam haereditatem tuam adeundam toto mentis feratur affectu. Per dominum.

Alter arcanae linguae aditorum sacra murmura.

Siquis apud clementissimam maiestatem tuam innocentiae precibus relictus est locus, respice tenellas puerilis catervae uoces, Sanctissime deus, et praesta ut beati pontificis Nicolai opitulante suffragio ad eam possimus virtutem attingere, sine qua tua nobis est incerta potentia. Per dominum.

Tertia litatis sacris adiecta piamina

Libata caelesti victima piaentissime deus, maiestatem tuam supplices exoramus, ut scolastica turba, quae benignissimo pontificis tui Nicolai patrocínio gubernatur, tuo lumine illustrata et sinistram declinet flagitiorum callem, et in dextrum directa verticem ad divinum utriusque virtutis apicem tendat, quo tibi deo summo maximo placens a tua numquam voluntate discedat. Per dominum.

⁴⁸ A szöveget már kiadta a vatikáni, javított helyesírású változat alapján PERIĆ, i. m. Latina et Graeca 24(1984), 120–125. Én a milánói, autográf kézirat mellett döntöttem, mert ez jobban reprezentálja Niger sajátos ortográfiáját, és csak ennek nehezen olvasható részeinél követtem a vatikáni kéziratot.

⁴⁹ Niger szóhasználatában doctor artium. L. MERCATI 1939, i. m. 63. n. 3.

⁵⁰ A Cecropias faces a méhviasz fáklyára vonatkozhat (ahogy a következő sor nektárhasonlata is a méhekre utal).

⁵¹ Niger máshol is flamen dialisnak nevez egyszerű papokat (vö. MERCATI 1939, i. m. 46 n. 3)

⁵² om. A

Epentica in divum Nicoleon pontificem⁵³ paludataque pedestris contio in totius plebis consessu⁵⁴ perorata

Consuevere mortales, Magnifice pretor, academiae nostrae moderator insignis, vosque reliqui viri clarissimi, si quid praeter assiduam consuetudinem eveniret bonum dignum laudabile,⁵⁵ non solum merito laudem preconio celebrare, sed magna quoque admiratione prosequentes divinum potius quam humanum existimare. Quod cum in presenciarum imo facile contingere posset, qui non puer tantum, sed pene infantulus hunc in locum dignissimum in tanto uirorum doctissimorum consessu⁵⁶ dicturus prodire ausus fuerim. Vereor tamen ne praeter admirationem vestram quid gravioribus annis ornamento et laudi mihi temeritate potius ascribendum existimetis. Sed illud me solatur, cives egregii, quod licet Octavium imitatus, qui duodecimum annum⁵⁷ aetatis agens avam Iuliam defunctam pro concione⁵⁸ laudavit, plusquam meae paciantur vires, honeris⁵⁹ ultro susceperim Has nihilominus lucubratiuncularum mearum primitias tali tantoque numini dicatas esse conspicio, quod etiam ad enumerandas laudes suas obmutescentium posset ora resolvere, quarum cum difficilius sit exitum, quam principium inuenire, a quo potissimum exordiar incertum est. Dicendum est enim de sanctissimi pontificis Nicolai laudibus, cuius integra fides, constancia, probitas ac vite sanctimonia caeteras hominum laudes tantum imminuit, ut - scelus - ipse cum scribentium, tum legentium vires defatigari possit. Nam ut eius patriam domumque subticeam, de quibus cum multa atque ea quidem relatu dignissima occurrant, nolo tamen nimium aliena laude temporis consumere, nequid suum est parvum in dicendi argumentum suppeditare videatur: quis enim hac tempestate mortalium divum Nicoleon ingenio clarum vite integritate clariorem, sed mea quadam miraculorum prerogativa clarissimum non amet, non colat, non admiretur. Curas primaeva uirtutis exercitamenta quae tum litaeris [!] ac bonarum artium disciplinis operam navando tum <faelicitata>⁶⁰ facilitate semper et mansuetudine ac munificentia cum ceteris equalibus decertando pueriles somnos suos senili gravitate indutos in omnium oculis mirabiles [!] reddidere Quanta prudentia equitas fortitudo modestia! post ea naturalia prima, quibus sibi natura conciliatus est, homo ineuntem etiam aetatem incessit. Quanta in omnes beneficentia, quanta pietas suavissime mores, quae vite institutio, quanta probitas fides integritas religio robustiorem deinceps aetatem firmioremque illustravit!

Deficeret me profecto dies, si omnia prosequi, si singula percensere vellem eo, quod magis tedium, potius quam delectationem auditoribus fortasse pararet,⁶¹ quod

⁵³ Kiázzott hely, a tinta teljesen eltűnt az A-ban.

⁵⁴ concessu A

⁵⁵ laudabile A

⁵⁶ consensu A

⁵⁷ animus A

⁵⁸ per concionem?

⁵⁹ sic, pro *oneris*.

⁶⁰ törölve A

⁶¹ parerem B

cum iam omnibus ita manifesta sint, ut eorum fama ad celum⁶² usque tranaverit. Talis commemoratio in hoc presertim et loco et tempore supervacanea est. Nullus enim est, qui nesciat qua mente, quove animo divus hic pontifex noster neglectis omnibus fortune bonis, neglecta omne dignitate et gloria, quae etiam modestissimam quamque sanctitatem, ut Valerius inquit [!], sui dulcedine contingere solet, neglectis etiam propriis parentibus, qui eum a coepto⁶³ itinere retardare conabantur, pauperculam istam et corpore et spiritu religionem susceperit, susceptam deinde tum sapientia sua et optimis saluberrimisque consiliis, tum fide et auctoritate ita instituerit ut cum ab ipso primum et verbo et opere tocius humilitatis et obedienciae, tocius continenciae et castitatis, tocius denique vitae sanctimoniae non obscura quidem exempla sumsisset. Stabili deinceps veluti quodam plebiscito formata quid ad utramque animae et corporis salutem pertineret, nullo unquam tempore ignoraret. Unde non difficile quidem effectum est, ut qui ad cristiana stipendia facienda a suo caelesti principe hoc in mundanam miliciam cum imperio missus erat, et regiis dimicando fascibus illustraretur: et peracta milicia in principis sui capitolio triumpharet. Nam ut eius mirabillem [!] doctrinam omittam, qua fretus in doctissimorum virorum medio saepenumero disputavit, ut assiduos caelestium numinum afflatus subtericeam, quibus quotidie visitatus ab humanis penitus sensibus rapiebatur, et in iucundissimam dei maximi optimi contemplacionem eductus mirifice gaudebat, ut denique varia miraculorum eius genera praeteream, quibus humanum populum pientissime donavit. Nonne maximum fuit illud mirabileque pietatis opus, quod tres scholastici ordinis adolescentes ab acerrimo cristiani nominis hoste compressos ad vitam redegit.⁶⁴ Mirabile quidem fuit et omni laudationis preconio prosequendum, et nostri praecipuae academiae, quae a tanto tutore servata intrepida securitate florescit. Eya, igitur, agite mecum omnes scholastici ordinis adolescentes, hunc adeo clementissimum parentem viva voce salutemus: salve pientissime pater Nicolae, academiae turbae columen, spesque fidissima, salve, qui gymnastici ordinis salutem gloriamque tutaris, sanctissime parens, hanc tibi iuvenilem catervam iure quodam ascripticie servitutis⁶⁵ sacratam suscipe, hanc foveas, hanc tuearis, ut te clementissimo maecenate nostro apud deum maximum optimum curante et patria nostra triumphet felicissime, et nos tandem omnes caelestis regni participes effecti in peroptatam possimus apotheosim penetrare. Dixi.

⁶² coelos B

⁶³ accepto A

⁶⁴ A Szt. Miklós-legenda hagyományos része a három tanuló feltámasztása. MERCATI 1939, i. m. 64. Talán őket jelképezhet a mű elején a három, imát elmondó diák.

⁶⁵ Az ascriptitii a középkori szóhasználatban a máshonnan a birtokra települt, röghöz kötött, éves adójáradékkal tartozó szolgákat jelentette. L. DU CANGE, s.v.

Peon proseucticum icosisticum elegon ibidem equestri concione decantatum

Carmina deponit veteri de more December,
Carmina Nicoleos turba diserta petit
Dona ferunt alii lautos signancia festos
Nos parvo e pluteo Carmina parva damus.
Eya igitur iuvenes rumpamus pectora voces
Et resonent dulces sidera cuncta sonos
Nicoleon canimus, Clarie resonare puellae,
Nicoleo cantus dic, elegia, tuos.
Respice quam laeto doctissima turba sophorum
Hunc celebret vultu, hunc veneretur, amet.
O quam felicem sensit Parnassia lucem
Inclita gens tanto condecorata deo.
Lucifer Experias [=Hesperias] Enean ut duxit in oras
Et dedit optato moenia firma solo
Palladys auspiciis adiutus Agenore natus
Prompsit Echionios anguigenasque viros.
Ac velut Euander divino numine tutus
fatidicae matris venit ad Italiam
Sic nos Aonias cupientes scandere sedes
Dum petimus pavidum quod tueatur iter
Tu nunc, sancte pater, foelici numine primus
Occurris tamquam lucida stella poli,
Qua monstrante viam portus intrare salubres
Speramus facili non remorante Noto.
Sic igitur tenebras subeant tua sidera nunquam
Et nunquam Stygio sint violata lacu,
Sed potius radio semper meliore nitescant
Et maneant capiti stemmata firma tuo.
Fac niteat claro nobis tua stella nitore,
Qua duce tendamus sidera ad alta poli.
Da Phoebum Phoebique choros, da Delphica nobis
Templa corimbiferas funde benignus aquas.
Castalios concede pater sentire liquores
Et grauibus decores pectora nostra sonis.
Nos tibi perpetuas dicemus carmine laudes,
Nicoleos, doctae firma columna togae.
Nicoleo caeli resonabant sidera montes,
Flumina convalles equora stagna lacus.
Te solum Phebus, te solum Musa parentem
Cantabit doctis portus et aura viris.
Cecini.

Paeonium⁶⁶ exodium tyranthino sirmate⁶⁷ post peractam pompam in academica contione adornatum.⁶⁸

Iniciati quondam caelestibus sacris maiores nostri, Excellentissime praeceptor, vosque reliqui scholastici ordinis iuvenes integerrimi, quicquid Etrusco foculis instituto mactassent, id mistica quadam obseruacione in humanos actus transire volebant. Hinc iocos xenia apophoretaque sive lemmata in Saturnalibus genio Caricas autem Himetios liquores leuique bra[c]tea circumdatam cariotam⁶⁹ aera seu magis placentia bicipiti deo obtulere mortales, utraque scilicet munerum genera ab animi contemplacionibus ad fausta corporis exercitamenta deducentes. Quid nos igitur, qui diuo Nicoleo tutori nostro Cecropias faces argenteis nummis circumdatas obtulimus, nonne animo prius indeficiens lumen optavimus? non sine mellita dulcedine profuturum? non canam tacitamque fidem? non operum emolumenta peccati sumus, et omnia tamen Attico perfusa eloquio. Eya igitur, scolastica turba, quid alacri vultu deorum altaribus libata victima sumus polliciti, id felicibus huius anni curriculis alacriori fronte prosequamur, ut superum iuvante numine, cui per gymnasmatum nostrorum primitias rite sacrauimus et patriae utiles et honesti cives evadamus: et pientissimo praeceptoris nostro non minus honoris et laudis adicere possimus, quo moderante a deviis voluptatum anfractibus in dextram Xenophonii iam possimus Herculis⁷⁰ ypodromum tuti cursitare. Dixi.

Franciscus Niger két epigrammája Galeotto Marzio halálára (Ambr. C 12 sup., 78v)

P. Francisci Nigri Veneti doctoris in Galeotum Martium epitaphium
 Heu Galeote iaces villi [!] miserande sepulcro
 Quod tibi nec dignum Gallica terra dedit.
 Heu pietas, virtutis eras spoliandus alumno
 Rhetor et astronomus philosophusque bonus.
 Comprime sed lacrimas superi voluere magistrum
 Tendere ad Elisios quem rapuere uirum.
 Efficit hic nobis Galeotus, invitat ipse
 Hic ubi caelicolum splendida turba micat. TELOS

⁶⁶ Postremum B

⁶⁷ Tyrianthino syrmate B. „Bíborkék kosztümben”. Niger a *Historia Augustából* vette ezeket a szavakat, ahonnan a Pescennius név is származik. (Hist. Aug. Flavius Vopiscus, Carinus, 20, 4–5.)

⁶⁸ conclamatum B

⁶⁹ „aranyfüsttel borított pálma(levél?)”

⁷⁰ *Xenophontius Hercules*nek nevezi magát Franciscus Niger több művében is. A nativitásából kiderül, hogy a prodikoszi példára, a „Herkules a válaszüton” toposzára gondol, amelyet Xenophón írt le. Cf. „Sub tali igitur caelorum sideratione in lucem productus, cepi quum licuit, tanquam alter Xenophontius Hercules, mecum ipse pensitare, quamnam potissimum vitae viam ingredi deberem...” MERCATI 1939, i. m. 35.

Tempore materia paribus Galeotus egoque
 Scripsimus: imparibus sed tamen auspiciis
 Morte dedit penas Galeotus, namque Latinum
 lemmate barbarico commaculavit opus.
 Ast ego principibus Venetis mea scripta dicavi
 Hinc vivam ducibus gratior experiis [=Hesperis].⁷¹

KISS, FARKAS GÁBOR

**Franciscus Pescennius Niger in the court of Nicholas Báthory
 and his *Scholasticum Orosianae Iuventutis Dramma***

Franciscus Niger (Franjo Niger, Francesco Negro), a Venetian humanist with Dalmatian origins, was the author of one of the most popular letter writing handbooks of the late 15th and early 16th century. In his autobiographical *Cosmodystichia* he recounts his times spent in the court of Nicholas Báthory, bishop of Vác, in detail. The aim of this study is to analyze the historical context of this relationship, and to consider the possible connection of his *Scholasticum Orosianae Iuventutis Dramma*, performed on the day of St Nicholas, to bishop Nicholas Báthory. This study argues that the literary genre of this work (dramma) written in 'Orosium' has to be interpreted on the basis of the definition given to 'dramatic' works in the *Rhetorica* (1480) of Niger, and its plot follows the tradition of late medieval Boy Bishop (episcopus puerorum) plays, where a child bishop was elected by its fellow students on the day of St Nicholas. The identification of Orosium with Arad is difficult to maintain, given the scarcity of late medieval sources on the history of the city, but significantly an earlier medieval charter uses the name 'Orosiensis' for Várad (Oradea, RO).

⁷¹ Az utóbbi epigramma megtalálható a velencei Marciana Lat. IX, 77, f. 158-on is Niger *Peri archonjának* egy másolata mellett. Innen kiadta Joseph Valentinelli, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum*, Venecia, 1870, 3. köt., 60.